

normalizavimo sistemas. Tai galima padaryti kuriant teorines prielaidas ir retorines strategijas, kuriomis naudojantis seksualinė priespauda bei normalizavimas įtvirtinami ir pateisinami³⁹. Kaip teigia Ellis Hanson, kalbėdama apie *queer* teoriją, mes privalome griežtai kvestionuoti tokias sąvokas, kaip „korektiškumas, identitetas, stereotipizavimas, matomumas ir autentiškumas“, nesiekdami paversti politinį veiksmažodį neįmanomu, bet veikiau daugindami savo malonumus bei savo asmenybes ir daug radikaliau gilindamiesi į kritines prielaidas, kurias mes priimame kaip savo pačių⁴⁰.

³⁹ Ellis Hanson, *Out Takes: Essays on Queer Theory and Film* (Durham: Duke University Press, 1999), p. 4.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 12.

Homoseksualus vyriškumas kaip kitas: panieka, nepasitenkinimas, paranoja

Negalima daryti binarinės takoskyros tarp to, ką kažkas sako, ir to, ko jis nesako; mes privalome nustatyti tai, kaip šie dalykai yra nepasakomi skirtingais būdais.... Egzistuoja ne viena, bet daugybė tylėjimo formų, ir jos yra neatskiriama strategijų, kurios sudaro diskursų pagrindą ir juos persmelkia, dalis.

MICHEL FOUCAULT¹

Tikrai nieko neturiu prieš gėjus, nes jie gali būti puikūs draugai, darbuotojai ir menininkai, bet esu prieš tai, kad jiems būtų suteikta daugiau teisių dėl jų orientacijos. Apie kokias lygias galimybes tuomet kalbame.

ARTŪRAS ZUOKAS²

Kaip gėlės be vandens

Straipsnį galima pradėti citatomis ir parafrazėmis. Cituoti ar persakyti, ką vakar ar šiandien pasakė kokia nors feministė, žvaigždė, politikė, namų šeimininkė, sąvadautoja, sekso darbininkė, benamė, Judith Butler. Visi šie subjektai žino: nepaisant to, kad mes nuolat priešinamės tokioms galios struktūroms kaip lytis, klasė, seksualumas, jie vis tiek išlieka mus nuolat engiančiais veiksniais. Ir šios galios, anot sekso darbininkių, yra socialiai sukonstruotos ir diskursyvinės.

¹ Michel Foucault, *The History of Sexuality. Vol. 1: An Introduction*, trans. Robert Hurley (New York: Pantheon, 1978), p. 27.

² Artūras Zuokas, „Lygios teisės ir nelygios galimybės“. Iš Vilniaus mero Artūro Zuoko svetainės www.zuokas.lt 2006.04.08. Šiame pasisakyme Zuokas reagavo į Juodkrantės parodų namų kuratorės Kristinos Danilevičienės sukeltą skandalą dėl gėjų šeimų nuotraukų.

Šiame straipsnyje aptarsime vieną iš tokių galių – vyriškumą kaip socialinę, kultūrinę ir istorinę konstrukciją. Vyriškumas yra ne tik socialinis struktūrinis reiškinys, įsitvirtinęs socialinėse institucijose ir praktikose, bet ir nuolat iš naujo išgyvenama patirtis bei įveiksinamas vaidinimas. Vyriškumo istorija ilga; kiekviena visuomenė paleidžia į apyvertą keletą vyriškumo formų. Šiuolaikinėje visuomenėje egzistuoja daugybė sferų ir erdvių, kuriose skleidžiasi skirtingi vyriškumo pavidalai. Dabar vyrai patvirtina save ne tik politikoje ar biznyje; nauji vyriškumo brikoliažai dėliojami madų namuose (pvz., Statkevičiaus), turgavietėje (Gariūnai) ar gatvėje (lietuviški gangsteriai)³. Vyriškumą nemažai, o ir pačių vyrų subjektyvumas yra potencialiai pliuralus. Atskiri vyrai išgyvena visą diskursyviųjų vyriškumo ženklų diapazoną: tarnautojas, darbininkas, tėvas, sūnus, baltasis, juodasis, heteroseksualas, biseksualas, seksualinis partneris, dėdė, įgalusis ar pensininkas⁴. Vyrus galima suvokti kaip daugybės veiksmų – institucinių, psichinių, rasinių, kūniškų, retorinių ir diskursyviųjų – rezultata.

Ieškodami savęs daugybėje diskursyviųjų pozicijų, vyrai siekia tapti efektyviais socialinės aplinkos subjektais: cituodami vyriškumo normas, jie jaučia, kad be šių normų jie neegzistuos, kaip tautos neegzistuoja be nacionalizmo, o gėlės be vandens. Judith Butler nuomone, lytinis performatyvumas nėra pasirinkimo, kokia lytimi šiandien būti, dalykas. Tai priverstinis išankstinių subjektyvuojančių normų, konstruojančių ir sykiu varžančių lytinį subjektą, kartojimas. Tačiau lyčių normos gali tapti pagrindu, padedančiu keisti jas ar joms priešintis⁵.

Šiame straipsnyje gilinamasi į homoseksualaus vyriškumo kontrastą Lietuvoje: kaip ši vyriškumo tipą apibrėžia heteroseksualūs vyrai, kaip save įsivaizduoja gėjai ir kaip homoseksualai vyrai atsiskleidžia mūsų vie-

šojo diskurso (daugiausia žiniasklaidos) virazuose. Straipsnyje remiamasi interviu su heteroseksualiais ir homoseksualiais vyrais, internetiniais komentarais iš gėjų tinklalapių ir žiniasklaidos tekstais. Kokia lyčių politika skleidžiasi šiame trilypiame santykiyje tarp homoseksualaus ir heteroseksualaus vyriškumų bei diskursyviųjų vyriškumo konstrukcijų viešojoje visuomenės sferoje?

Lytinė tvarka ir skirtingos vyriškumo formos

Vienas žymiausių vyriškumo tyrinėtojų Robertas Connellis⁶ teigia, kad privalome ne tik analizuoti vyriškumo formų įvairovę ir hierarchinius santykius tarp tų formų, bet ir pripažinti, kad pačių vyriškumų viduje vyksta įtemptos lyčių politikos varžybos⁷. Taigi kokie šios lyčių politikos ypatumai?

Norint apibūdinti skirtingų vyriškumo formų dinamiką, būtina dar kartą žvilgtelėti, kokius vyriškumus išskiria jau minėtas australų tyrinėtojas ir jo kolegos. Carrigano, Connellio ir Lee straipsnyje, rašytame 1987 metais, vartojamas „hegemoninio vyriškumo“ terminas, kurį vėliau itin nuosekliai ir visapusiškai išplėtojo Connellis. Šis terminas padeda suvokti, kaip tam tikros vyrų grupės su dominuojančia vyriškumo forma užima ir palaiko galios pozicijas, kurios „pateisina ir atgamina socialinius santykius, leidžiančius dominuoti“ kitas vyriškumo formas ir moteris⁸. Hegemoninis vyriškumas nėra užsifiksavęs charakterio tipas (tai ne Uspaskichas ir ne Muntianas), jis veikia nuolat ginčijama pozicija (gal Masiulis?). Šiaip ar taip, hegemoninis vyriškumas sietinas su idealiu elito elgesio modeliu, arba kitais žodžiais tariant, baltaisiais heteroseksualiais vyrais Lietuvos kapitalistinėje visuomenėje (Brazauskas, Zuokas, Uspaskichas, Verslovas, Valinskas, Bosas, Mockus ir daugybė kitų). Išvardyti vardai kalba už save: hegemoninis vyriškumas yra grįstas autoritetu,

³ Čia perfrazuojamos Franko Morto mintys apie vyriškumo brikoliažus. Frank Mort, *Cultures of Consumption: Masculinities and Social Space in Late-Twentieth Century Britain* (London: Routledge, 1996).

⁴ Sean James Nixon, *Hard Looks: Masculinities, Spectatorship and Contemporary Consumption* (London: Palgrave MacMillan, 1996), p. 13.

⁵ Judith Butler, “Critically Queer,” in Roy Boyne and Ali Rattansi, ed., *Postmodernism and Society* (New York: St. Martin’s Press, 1990), p. 22.

⁶ Šiuo metu šis tyrinėtojas jau yra pakeitęs lytį ir tapęs Raewyn Connell. Kadangi šiame darbe remiamasi jos knygomis, parašytais Roberto vardu, kol kas į šį tyrinėtoją kreipsimės vyriška lytimi.

⁷ R. W. Connell, *Masculinities* (Cambridge, MA: Polity, 1995), p. 37.

⁸ T. Carrigan, R. Connell and J. Lee, “Towards a New Sociology of Masculinity,” *Theory and Society* 14 (5) (1997): 579.

finansine kompetencija, agresyvumu ir heteroseksistine aistra moterims bei jų dominavimu⁹.

Hegemoninis vyriškumas, kaip ir „sureikšmintas moteriškumas“ (*emp-basized femininity*)¹⁰, dominuoja prieš kitus lyčių vaizdinius ir pozicijas. Tačiau visuomenėje vyraujanti moteriškumo forma – sureikšmintas moteriškumas – yra pavaldi šiai vyriškumo formai. Šį moteriškumą apibūdina atsidavimas vyrams, priklausomybė, motinystė, rūpestis savo išvaizda vyro akivaizdoje ir pan. Sureikšmintą moteriškumą paprastai siejame su vidurinio ar aukštesnės klasės baltosiomis moterimis mūsų visuomenėje (Lina, Roma, Vilma, Rūta, Vijolė, Jonė ar Valdonė). Šalia sureikšminto moteriškumo egzistuoja ir besipriešinančio moteriškumo formos, kurios priklauso nekonformistėms moterims, atsisakančioms paklusti tradicinio moteriškumo normoms. Nepriklausomas tapatybes ir gyvenimo būdo formas sukūrusios moterys, pvz., feministės, lesbietės, senmergės, žiniuonės, prostitutės ir t. t., galėtų būti priskirtos besipriešinančiam moteriškumui.

Institucinėse ir interaktyviose kasdienio mūsų gyvenimo kovose skirtingos vyriškumo formos kovoja viena su kita, konkuruoja ir kuria skirtingas strategijas. Vyrų, moterų, hermafroditų ir transeksualų derasi dėl hegemoninio vyriškumo, sureikšminto moteriškumo ir kitų besivaržančių alternatyvų: skirtingų vyriškumų ir moteriškumų, kurie yra subordinuoti „hegemoninio modelio“, marginalizuoti jo, jam paklūstantys ar prie jo pritampantys. Pagal šį santykį su dominuojančiu vyriškumu ir visa lytine tvarka skiriamos dar trys vyriškumo formos: pritampantysis (*complicit*), subordinuotas (*subordinated*) ir marginalizuotas (*marginalized*)¹¹.

Connellio manymu, hegemoninis vyriškumas – tai lytinės praktikos konfigūracija, pateisinanti patriarchytą, kuris garantuoja dominuojančią vyrų padėtį ir moterų subordinaciją. Kitam vyriškumo tipui – pritampančiajam – priklausantys vyrai naudojami „patriarchaliniams dividendais“, itin nerizikuodami ir nesiverždami į patriarchato fronto priekį. Australų tyrinėtojas tokius vyrus vadina hegemoninio vyriškumo dykinėtojais:

⁹ R. W. Connell, „The Big Picture: Masculinities in Recent World History,” *Theory and Society*, 22 (5) (October 1993): 615.

¹⁰ Connell, *Masculinities*, p. 76–86.

¹¹ *Ibid.*, p. 76–81.

Daugybė vyrų, kurie naudojami patriarchaliniams dividendais, taip pat gerbia savo žmonas ir moteris, niekada nesmurtauja prieš jas, atlieka savo įprastą namų apyvokos darbų dalį, parneša šeimai savo uždarbį ir gali lengvai įtikinti save, kad feministės yra liemenėles deginančios ekstremistės¹².

Trečiasis vyriškumo tipas arba forma dažniausiai siejama su homoseksualiais vyrais. Tai subordinuotas vyriškumas. Nors gėjų vyriškumas labiausiai pastebimas, jis nėra vienintelė subordinuoto vyriškumo forma. Kai kurie heteroseksualūs vyrai ir berniukai yra išstumiami iš patriarchalinės legitimacijos rato ir dėl savo skirtingo elgesio patiria kitų heteroseksualų prievartą bei smurtą¹³.

Paskutinė vyriškumo forma – tai marginalizuotas vyriškumas. Pasak Connellio, marginalizacija apibrėžia

santykį tarp dominuojančių ir subordinuotų klasių ar etninių grupių vyriškumų. Marginalizacija yra visados reliatyvi santykių su dominuojančių grupių hegemoninio vyriškumo autorizavimu ar įgaliojimų suteikimu.

Marginaliniam vyriškumo tipui dažniausiai priskiriamos rasinės mažumos¹⁴.

Vyrų tapatybės formuojamos specifinių galios santykių kontekste: vyriškumas iškyla kaip sąveikų tarp socialinių ir psichinių jėgų, populiarių reprezentacijos formų, politinių ideologijų ir kasdienių performatyvių praktiškų padarinių. Connellio nuomone, du santykių tipai – viena vertus, hegemonija, dominavimas vs. subordinacija ir pritapimas, ir, kita vertus, marginalizacija vs. autorizavimas – apibrėžia rėmus, kuriuose mes galime analizuoti skirtingus vyriškumus tam tikrose situacijose¹⁵.

¹² *Ibid.*, p. 79–80.

¹³ *Ibid.*, p. 79.

¹⁴ *Ibid.*, p. 81. Tačiau ne visi rasinių grupių atstovai yra marginalizuoti, pvz., garsūs ir turtingi juodieji atletai JAV priklauso dominuojančiai hegemoninio vyriškumo grupei. Tačiau tai nereiškia, kad visiems juodiesiems suteikiama tokia pat galia ir prestižas.

¹⁵ *Ibid.*

Heteroseksualūs vyrai apie subordinuotą vyriškumą: panieka

Hegemoninio vyriškumo forma išgyvena ir tvirtai laikosi savo galios tik nuvertindama visas moteriškumo formas ir prisitaikančio, marginalizuoto bei subordinuoto vyriškumo tipus. Ypač negatyviai žvelgiama į subordinuotą vyriškumą, ypač gėjų vyriškumą, kadangi hegemoninis vyriškumas egzistuoja nuolatinėje opozicijoje su tuo, kas suvokiama kaip „moteriška“ ir „homoseksualu“. Norėdami patvirtinti savo priklausymą hegemoniniam vyriškumui, vyrai privalo girtis seksualinėmis pergalėmis, seksistiškai traktuoti moteris ir išreikšti homofobijos kupiną panieką gėjams. Apibrėždamas moteris kaip pasyviai ir atsiduodančias, o homoseksualius vyrus kaip moteris, hegemoninis vyriškumas patvirtina save kaip geidžiausia vyriškumo brikoliažą. Hegemoninis vyriškumas gali dominuoti kitas vyriškumo formas tiek tyliai ir neišreikštu pavidalu, tiek įnirtingai ir prievarta, kaip, pavyzdžiui, homofobinio smurto atvejais¹⁶. Dauguma vyrų yra įklimpę į heteroseksizmo ir internalizuotos homofobijos tinklus, todėl gėjų engimas jiems atrodo natūraliu dalyku. Ši homoseksualių vyrų priešpaua nustumia juos į lyčių hierarchijos apačią¹⁷.

Kadangi heteroseksualus hegemoninis vyriškumas glaudžiai susijęs su stigmatizuotu homoseksualiu vyriškumu, žvilgtelėkime, ką patys Lietuvos vyrai mano apie šį vyriškumo tipą. 23 interviu, atliktuose 2005 metų balandžio–gegužės mėnesiais, vyrų buvo klausama, kaip jie suvokia vyriškumą, koks turi būti tikras vyras, kokie vyriško elgesio bruožai jiems primuminiai¹⁸. Buvo pateikta ir keletas klausimų apie gėjus ir jų vyriškumą. Dauguma respondentų atsakė, kad būti gėjumi nėra vyriška. Dalis manė, kad tai vyrai, bet vyrai „ne iki galo“. Pasak 26 metų doktoranto,

Kaip jau minėjau, tai nėra labai paplitę mūsų visuomenėje. Tačiau kol kas man gėjai nėra tikri vyrai. Jų vyriškumas orientuotas į priešingą pusę nei kito tikro vyro... Jų vyriškumas yra labai nuslopintas ir silpnas. Įsivaizduo-

¹⁶ R. W. Connell, „Masculinities and Globalization,” *Men and Masculinities*, 1 (1) (July 1998): 5.

¹⁷ Connell, *Masculinities*, p. 78.

¹⁸ Interviu buvo atlikti Vilniaus universiteto studentų. Respondentų amžius – nuo 19 iki 50 metų. Čia ir toliau straipsnyje respondentų kalba netaisyta.

ju, kad jie nesugeba apsiginti, negali pakovoti. Taip pat manau, kad vyras gėjus nesugebėtų apginti savo partnerio, [jie] yra pacifistai. Nors galbūt mano nuomonė yra klaidinga, kadangi nepažįstu nė vieno vyro gėjaus, o nuomonę esu susidaręs iš žiniasklaidos ir visuomenės kalbų.

Vadinasi, gėjai yra „silpni“ vyrai, kurie nesugeba įveiksminti hegemoninio vyriškumo su jo agresija, veržlumu ir varžybų dvasia. Kitas respondentas, 21 metų studentas fotografas, taip pat teigė, kad jam neteko bendrauti su gėjais, todėl esą sunku juos apibūdinti: „...įsivaizduoju, kad jis turi ir vyriškų savybių, tokių kaip logiškas mąstymas, ir moteriškų savybių, kaip impulsyvus reagavimas. Manau, kad tai sudėtinga asmenybė“. Į klausimą, kokiais bruožais jis apibūdintų gėjus, šis respondentas atsakė:

Su vyriškom savybėm ir moteriškom ydom, besirūpinantis savo išvaizda, jautrus. Besistengiantis elgtis kaip moteris, nes vis tiek jų veiksmi, gestai yra vyriški, o jie stengiasi elgtis kaip moterys.

Šis asmuo pastebi keistą prieštaravimą gėjų elgesyje: jam atrodo, kad homoseksualūs vyrai savanoriškai stengiasi imituoti moterų elgesį, nors jie esą vyrai. Dar vienas sugretinimas itin gerai iliustruoja mąstyseną, įrėmintą hegemoninio vyriškumo: respondentas kalba apie vyriškas savybes, moteriškąsias vadindamas ydomis. Nesąmoningai išreikšta paniekinanti pažiūra į moterį yra akivaizdi.

Pasak 31 metų slaptųjų tarnybų darbuotojo ir dėstytojo, gėjai „gali turėti tikro vyro bruožų, tačiau nevisiškai atitinka tikro vyro sampratos, kaip tų bruožų visumos“. Kad ir nepažindamas daug gėjų, šis asmuo teigė, jog homoseksualūs vyrai labai išsiskiria savo bendravimu su kitais vyrais: jie esą pernelyg lipšnūs su jais. Jam pritarė ir 22 metų studentas:

Jie nėra vyrai. Pusiau vyrai, pusiau bobos, kaip kokie kentaurai. [Jie] saldūs, slidūs, išsičiustiję, kalba kaip gėjai... „Lieva“ kalba, aš nenoriu apie juos galvot, nes man jie nepatinka. Bet gal norėčiau pora draugelių turėti, nes jie turi daug pinigų ir aplink juos visada yra gražių moterų (juokiasi).

Gėjai–kentaurai, savotiškos tarpinės būtybės, pritraukiančios kapitalą ir moteris. Heteroseksualas yra įsitikinęs, kad „tikras“ vyras gali jais sėkmingai pasinaudoti.

Panašios nuomonės buvo ir didžiama likusių kalbintų vyrų. Vieniems gėjai hiperbolizuotai išreiškė „stereotipines moteriškas savybes“ (19 m. teisininkas), kitiems jie buvo vyrai biologine prasme, tačiau jų moteriškas elgesys ir moteriškos manieros darė juos ne vyrais (21 m. barmenas). Itin aštriai savo panieką gėjams ir kartu moterims išreiškė kitas 22 metų studentas:

Gėjai – subobėję vyrai, per teliką pamatai, tai tokie pamaivas vaidina, nesupranta, kam jie balsą pakeitę šneka (čia respondentas pamėgdžioja gėjus – aut. past.), atkreipti dėmesį į save nori? Ir šiaip spėju, jie gėjais tampa tik šiaip norėdami atkreipti dėmesį, juk tiek gražių merginų aplinkui, o jei su jomis nesiseka... na keist orientaciją tikrai ne išeitis. Ir, aišku, gėjaus tikru vyru negalėčiau pavadinti.

Vartodamas gan stiprų „bobos“ pejoratyvą ir mėgdžiodamas įsivaizduojamą aukštą balsą, šis respondentas manė, kad buvimas gėjumi vyru – tai tartum nuolatinis maskaradas, pasirodymas, vaidinimas siekiant pritraukti publikos dėmesį.

Vienas iš vyresnių respondentų, 45 metų projektų vadovas, pakartojė, nors ir gana subtiliai, visuomenėje paplitusius stereotipus apie homoseksualumą kaip ligą, iškrypimą ar nukrypimą:

Netrukdo jų gyvenimas, tačiau tol, kol manęs asmeniškai tai neliečia, tegul. Jie šiaip geri, puikūs žmonės. Priešiško jokių neturiu. Gal jie ir tikri vyrai, tačiau sunku pasakyti, tai perdėm subtilu. Abejočiau, tada iškyla klausimas, kas yra tas vyriškumas. Gėjus – „sergantis vyras“, bet vėlgi, žmogus žmogui nelygus.

Tik tai trys iš visų respondentų teigė, kad gėjai vyrai yra tikri vyrai arba bent kad jie gali tokiais būti. Pasak 24 metų laisvai samdomo spaudos dizainerio, „Jau vien tai, kad jie fiziškai yra vyrai, daug ką pasako. Gėjai, kaip ir kiti vyrai, gali būti tikri vyrai“. 23 metų finansininkas manė, kad

tarp gėjų yra vyrų, t.y. kad ne visi jie savo elgesiu atkartoja moteris. 21 metų studento filologo požiūris į homoseksualius vyrus ir jų vyriškumą atveria prieštaravimus ir paradoksus, su kuriais susiduria heteroseksualus vyriškumas, mėginantis „įstatyti“ homoseksualus į dichotomišką vyrų ir moterų pasaulį:

Kiti dalykai su vyriškumu – jis, žinoma, kitoks nei heteroseksualių vyrų. Bet nemanau, kad jie ne vyriški, kadangi ir mano paties vyriškumo supratimas daugeliui pasirodytų keistas... Jei vyrą traukia vyras, tai gal kaip tik todėl jis ir yra labiau vyriškas. Visgi gėjų vyrų mąstysena, gal net pasaulio supratimas kiek panašesnis į moteriškąjį – labiau jusliškas, santykis su aplinka, visuomene ne toks kategoriškas, racionalus, kaip, tarkim, pačių vyriškiausių vyrų. Manieros švelnios, todėl galbūt daugeliui tai ir kliūna, kadangi stereotipiniam vyrui jokių būdu negalima afišuoti jausmų, rodyti savo švelniosios pusės.

Nors ir nesitapatindami su tradiciškai stipriais, „kietais“, herojiniais vyrais, dauguma apklaustųjų tvirtai atsiribojo nuo subordinuoto vyriškumo. Apibrėždami homoseksualų vyriškumą kaip tai, kas yra *Kita*, t.y. nevyriška, netikra, dirbtina, suvaidinta, jie pareiškė pretenzijas į idealaus hegemoninio vyriškumo teritoriją, kurioje nedaug erdvės kitokioms subjektyvumo formoms. Buvimas gėjumi, jų manymu, neigia vyriškumą, kadangi heteroseksualioje vaizduotėje gėjus siejamas su moteriškumu. Respondentų akimis žiūrint, tikrų vyrų vyriškumas nesuvaidinamas; jis natūraliai priklauso vyrams. Tik skirtingos vyriškumo formos, pvz., gėjų vyriškumas, yra savotiškas performansas, mėginimas patraukti dėmesį, įsikūnyti į nenuspėjamą kentauro, „ligoto“ vyro ar pagaliau moters personažą. Pasak respondentų, homoseksualūs vyrai yra veikiami seksualinės perversijos ir feminizacijos; jie nesugeba būti galios pozicijose, apsiginti arba apginti kitą. Iš daugumos atsakymų matyti, kad nenorėdami pasirodyti homofobiškais, respondentai paprasčiausiai stengėsi atsiriboti nuo gėjų arba pavaizduoti, kad jų nėra niekad sutikę. Kodėl vyrai mėgsta anekdotus, pašiepiančius gėjus? Į šį klausimą 21 metų barmenu dirbantis studentas atsakė: „Tikriausiai todėl, kad patys sau atrodytų vyriškesni.“

Lyčių politika homoseksualaus vyriškumo viduje: nepasitenkinimas

Kaip patys gėjai reflektuoja savo pačių vyriškumą? Kokiais būdais jis performatyviai išreiškiamas?

Šioje straipsnio dalyje remiamasi aštuoniais interviu su homoseksualiais vyrais¹⁹ ir internetiniais komentarais apie moteriškus gėjus iš portalo www.gayline.lt. Interviu metu buvo klausiama apie bendras homofobijos ir diskriminacijos problemas, tačiau kone kiekviename pokalbyje iškilo ir vyriškumo klausimas.

Dauguma apklaustų gėjų brėžė itin ryškias ribas tarp savęs ir feminizuotų gėjų, kartu patvirtindami ką tik aptartus heteroseksualios vaizduotės ir pasaulėvokos standartus. Moteriškumo ir vyriškumo dichotomija – stipriai jaučiama ir dar stipriau verbalizuojama:

Aš gi, kaip matos, nesu nei koks ten perdėtai susišukavęs, nesu net moteriškas, man kaip tik patinka sportuoti ir rūpintis tais visais vyriškais dalykais, kaip automobilis, turiu motociklą. Man tai kaip tik patinka. Nesu nei švelnus. Kiek jautrios sielos žmogus, bet net neturiu tam tų manierų (rodo ranka tam tikrus gestus – aut. past.). Tiesiog esu normalus vyras. Tik tas blogai, kitų akimis, kad man patinka vyrai (33 metų Specialiosios tyrimo tarnybos departamento darbuotojas).

Kitas respondentas, 24 metų universiteto dėstytojas, teigė, kad jis elgiasi taip, kaip elgiasi „natūralūs“ vyrai. Jokios puošmenos, būdingos moterims arba gėjams, jam nepriimtinos:

Aš elgiuos natūraliai. Ta prasme...aš nesu ten toks, kuris vaikščių lakuotais nagais, dažytais antakiais, ten, sakykim, žinai, ekstravagantiškai labai, apranga. Nors kartais mėgstu apsirengti kaip nors keistai, žinai, tiesiog *for fun*, taip sakant.

¹⁹ Interviu daryti tarptautinio EQUAL projekto kontekste. Juos atliko Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojai ir asistentai. Čia pateiktų interviu respondentų amžius svyravo nuo 22 iki 33 metų. Respondentų kalba netaisyta.

Trisdešimtmetis žurnalistas irgi kratėsi bet kokių su gėjais asocijuojamų manierų ir elgesio bruožų:

Aišku, žiūrėkit pas mane barzdelė yra (rodo), nesu manieringas ir nesu pedantiškai tvarkingas, kaip toj dainoj (juokiasi)... O vėl kalbant apie Jūsų vyriškumą, tai aš esu vyriškas, jei taip šviesiai pasakysiu. Turiu viską, kas priklauso vyrui ne tik kiek biologiškai, bet ir kiek kitais atžvilgiais.

Dauguma apklaustųjų, išskyrus vieną, dirbantį kirpėju, griežtai atsiribojo nuo to, kas suvokiama kaip moteriška ir gėjiška. Kai kurie bodėjosi moteriškais gėjais, teigdami, kad viską galima pakeisti, net ir savo elgesį. „Tad kodėl reikia elgtis moteriškai?“ – klausė vienas iš respondentų. Jo nuomone, visiems patinka „vyriški vyrai“ (22 metų krupjė).

Tačiau iš interviu matyti, kad suvaidinti tikrą vyrą ir patvirtinti savo priklausomybę geidžiamiausio hegemoninio vyriškumo tipui – sunkus ir nemažai jėgų reikalaujantis darbas. Tas pats respondentas pasakojo mokęsis vyriškumo iš savo draugės, kuri stebėdavusi jo eiseną, judesius, balsą. Kartais draugė sakydavusi, kad jis vaikščioja kaip „panelė podiumu“. Po šitų „vyriškumo treniruočių“ vaikinai padarę išvadą, kad pasikeisti įmanoma, bet kai kurie gėjai šito bijantys. Jo manymu, niekada nebūtina susitaikyti su esama padėtimi ir pačiu savimi.

Dauguma respondentų stengėsi griauti gėjų įvaizdį, susiformavusį visuomenėje, atrodydami kaip „normalūs“ vyrai ir vaidindami šį vyriškumą „ir šeimoje, ir darbe“ (24 metų dėstytojas). Geriausia išeitis slėpti save, būti „tiesiog vaikinų“, neiškelti savo gėjiškumo į viešumą siekiant išvengti problemų (25 metų kompiuterių pardavėjas).

Galima tik stebėtis, kaip giliai respondentų suvokiniuose įsišaknijusi hegemoninio vyriškumo samprata. Štai 28 metų barmenas, paklaustas, ką reiškia būti vyru, atkartojė beveik visus Connellio ir kitų vyriškumo teoretikų išskeltus dominuojančio vyriškumo bruožus:

Būti vyru? Mmmm, vyras surištas su šeima, pinigais, turtu, išlaikymu ir t. t. ... Nesu nusimanantis tokiuose dalykuose, bet kai jūs paklausėte, tai man šmėkštelėjo vaizdas – tvirtas ir stiprus, aukštas, pasitempęs, įnoringas vyras, kuris yra kažkaip aukščiau...

Apibrėždamas vyrą, įkūnijantį hegemoninį vyriškumą kaip tvirtą, finansiskai pajėgų, išlaikantį šeimą ir kartu įnoringą, respondentas teigė, kad jis pats neatitinka tokio vyro vaizdinio ir vargu ar kada atitiks.

Panašias įtampas subordinuoto vyriškumo viduje liudija gėjų ir lesbiečių tinklalapiuose vykstančios diskusijos apie moteriškus ir vyriškus gėjus, apie toleranciją ir netoleranciją moteriškiesiems. Šiose diskusijose patys gėjai kritikuoja ir smerkia elgesį, laikomą moterišku, kadangi juo nukrypstama nuo įsivaizduojamos hegemoninio vyriškumo formos, kurios sąmoningai ar nesąmoningai siekia ir subordinuotos, ir marginalinės vyriškumo formos. Akivaizdu, kad gėjai vyrai ne tik yra socialiai marginalizuojami hegemoninio vyriškumo, bet ir patys save socialiai stumia į paribį remdami normatyvine vyriškumo vizija:

...nu *sorry*, bet man tos ponios ... su rankinukais, moteriškom manierom ir siūbuojančiais klubais... *sorry*, atpilt [primušt – aut. past.] vietoj galima... dėl tokių kaip jie ir yra bloga visuomenės nuomonė apie gėjus... nereikia painiot gėjus ir ONO [niekatrosios lyties – aut. past.]. Nu, *sorry*, gal žiauru, bet taip yra. Jei esi vyras, tai būk vyras, jei esi moteris, būk moteris, bet nevaizduok neišskios lyties objekto, vartančio akis ir šnekančio mergos balsu (VaikisZz_)²⁰.

Nors dalis šioje diskusijoje dalyvavusių asmenų suvokė „santūrų“ gėjų moteriškumą kaip priimtina (t.y. galima būti ir „švelnių manierų“, atrodyti „mergaičiukiškai“, ir rūpintis savo išvaizda, tik ne per daug), vyraujanti pažiūra į moteriškus gėjus buvo neigiama. Kai kurie diskusijos dalyviai manė, kad Lietuvoje yra daugiau moteriškų gėjų negu kur kitur:

... pats antri metai gyvenu ne Lietuvoje ... čia pamačiau, kad svetur gėjai tai ne tik besimaivančios stirnos kaip Lietuvoje, o visiškai vyriški vyrai, dėl kurių lytinės orientacijos net klausimas negalėtų kilti.... Beje, į juos net malonu ir pasižiūrėti, nes mat esu gėjus ir man patinka vyrai.... Ir vis tiek nesuvokiu, kodėl Lietuvoje tiek daug moteriškų gėjų? (gigejka)

²⁰ Visą diskusiją galima rasti adresu <http://gayline.miskas.net/modules.php?op=moduleload&name=Diskusijos&file=viewtopic&topic=891&forum=1>. Diskusijos pradžia 2006 m. gegužės 2 d.

Į šį klausimą galima būtų atsakyti įvairiai. Viena vertus, vadinamieji moteriški gėjai labiau pastebimi viešumoje, nes jiems daug sunkiau paslėpti savo skirtingumą. Kita vertus, Lietuvoje alternatyvi gėjų kultūra dar nėra itin išsiplėtojusi (o jei plėtojasi, tik slaptumo ir neregimumo erdvėse), todėl čia nėra ir Vakaruose taip paplitusio perdėtai seksualizuoto ir hipervyriško gėjų klono, ne tik simbolizuojančio gėjų išsilaisvinimą, bet ir hiperbolizuojančio raumeningą, prisipumpavusį hormonų ir steroidų heteroseksualų vyrą²¹.

Kai kuriuose internetinės diskusijos pasisakymuose bandoma ginti moteriškus gėjus, teigiant, kad jie, kaip ir kiti, turi teisę egzistuoti. Tačiau simp-tomiška, kad ir „tolerantiškuose“ atsiliepimuose paskutinis sakiny paprastai būna toks: „P. S. N. B. Perdėtas manieringumas manęs nežavi“ (Esco).

Kaip aiškinamas toks visuotinai neigiamas požiūris į moteriškus gėjus? Vienas iš dalyvavusių diskusijoje teigė, kad „panašu, kad moteriškų gėjų netolerancijos problema yra labiausiai paplitusi tarp gėjų. Priežastys – manau, psichologinis savo moteriškumo neigimas...“ (Ainas).

Psichologistinį paaiškinimą gali papildyti ir kita feminizuotų gėjų netolerancijos ir paniekos jiems versija. Ne tik hegemoniniam vyriškumui priklausantys vyrai, bet ir subordinuoto vyriškumo atstovai yra persmelkti heteroseksualios vaizduotės, užmaskuojančios būdus, kuriais lytis yra nuolat apibrėžiama heteronomatyvinėje perspektyvoje²². Normalus vyriškas gėjus, atitinkantis heteroseksualaus vyro standartą, tarnauja kaip siaura socialinė norma, priimtina tiek heteroseksualams, tiek homoseksualams. Kaip ir hegemoninį vyriškumą atstovaujantys asmenys, taip ir patys gėjai idealizuoja hegemoninio vyriškumo normalumą, laikydami jį svarbiausiu subjekto vertės kriterijumi.

Užuot destabilizavę reguliuojančias „tikro“ vyro ir vyriškumo fikcijas, gėjai stengiasi atitikti vyraujančias socialines vyriškumo normas. Lyčių

²¹ Apie tai žr. Tim Edwards, „Queering the Pitch? Gay Masculinities,” in Michael S. Kimmel, Jeff Hearn and R. W. Connell, ed., *Handbook of Studies on Men & Masculinities* (Thousand Oaks, CA: Sage, 2005), p. 56.

²² Apie tai žr. Chrys Ingraham, *White Wedding: Romancing Heterosexuality in Popular Culture* (New York: Routledge, 1999).

disidentai arba „nukrypėliai“ tampa autsaideriais. Lyties normų požiūriu tradiciniai vyrai triumfuoja. Tačiau triumfuojama savo ir kitų sąskaita: normalizavimo ir normalumo imperatyvai remiasi skirtingų asmenų izoliavimu, privatizavimu ir gėdiniu²³. Dėl to, kaip teigia Timas Edwardas, kalbėdamas apie seksizmą, rasizmą ir diskriminaciją amžiaus požiūriu pačioje gėjų subkultūroje, labiausiai nukenčia patys gėjai²⁴. Nuolatinę pastangą įkūnyti hipervyriško klonuoto vyro idealą nuolat lydi nepasitenkinimas savimi ir tais, kurie neatitinka įsivaizduojamos normos. „Dauguma nori juk vyriškų gėjų“, – teigia internetinės diskusijos vaikas, pasivadinęs *velniu*, bet kur jų rasti?

Homoseksualūs vyrai ir vyriškumas politinėse kovose: paranoja?

Panašiai kaip ir heteroseksualių vyrų nuomonėse, kultūriniuose diskursuose vyrų homoseksualumas dažnai pateikiamas kaip vyriškumo antitezė. Lietuvos viešojoje erdvėje formuojamas negatyvus požiūris apskritai į homoseksualius asmenis, tačiau jis itin griežtas gėjų vyrų atžvilgiu. Politikai, moralistai ir net kai kurios pasilinksminimų industrijos žvaigždės vienu ar kitu atveju pareiškia savo nuomonę apie juos²⁵. Jų pasisakymai liudija, kad kaip hegemoninis vyriškumas neatskiriamas nuo alternatyvių jo formų, taip ir nė viena nacionalinė valstybė negali išgyventi be subordinuoto vyriškumo. Diskursyvinė skirtingų vyriškumo formų represija ir stebėjimas vaidina vieną iš esminių vaidmenų nacionalistinėje tapatybės politikoje.

Pasisakymai apie homoseksualius vyrus viešojoje sferoje susiję su diskusijomis apie lyčių ir seksualines normas, apie įvairiausias tikrus ir įsivaizduojamus „iškrypimus“. Lietuvos politikai ima domėtis grupinio sekso problemomis ir kategoriškai pasisakyti skirtingų seksualinių praktikų

atžvilgiu²⁶. Tautos, lyties ir seksualumo sankirtoje visuomenė konstruojama pagal „moralinį kodą“, besiremiantį stiprios šeimos, vaiko teisių ir hegemoninio tradicinio vyriškumo postulatais. Simptomai, kad vienas iš piketo prieš gėjus ir lesbietes organizatorių sakė: „Mūsų tikslas – ne diskriminuoti kokią nors visuomenės grupę, bet pasisakyti „už“ – už sveiką jaunimą, už stiprią šeimą, už vaiko teises“²⁷.

Ir dominuojančios politinės jėgos, ir marginaliniai politiniai judėjimai vartoja tą pačią tvirtos tradicinės šeimos retoriką, kurioje vyrauja hegemoninis vyriškumas ir jam padedantis sureikšmintas moteriškumas, skirtas vyrų interesams ir troškimams tenkinti, pasižymintis nuolankumu, globa ir empatija. Ką tik cituoto piketo organizatoriaus žodžiais, „jų organizacija sieks, kad išsigimusių šeimų Lietuvoje nebūtų“²⁸. Itin ryški šioje retorikoje ir tyro pažeidžiamo kūdikio ar vaiko figūra, paverčianti homoseksualius asmenis (gėjus pirmiausia) nusikaltėliais, „pedofilais“, antraeiliais piliečiais. „Jie kelia pavojų visuomenei, nes tvirkina vaikus“, pasak vieno Seimo nario.²⁹ Šioje retorikoje dar netapę piliečiais kūdikiai ir vaikai paverčiami svarbesniais nei homoseksualūs vyrai ar lyčių normų neatitinkančios moterys.

Pastarųjų metų žiniasklaidoje ne tik nekalti kūdikiai bei vaikai, bet ir tradicinių šeimos vertybių siekiančios moterys iškyla kaip homoseksualių vyrų aukos:

²⁶ Šiuo požiūriu daug yra nuveikusi Seimo konservatorė Vilija Aleknaitė-Abramienė, nuolat rasdama progų pasisakyti ne tik prieš homoseksualius asmenis, bet ir prieš seksą. 2006 m. gegužę ji „akibroktu pavadino Vilniaus savivaldybės valdininko atviravimus apie grupinio sekso patirtį. Parlamentarė kreipėsi į merą Artūrą Zuoką bei savivaldybės tarybą dėl interviu su neformaliojo švietimo ir jaunimo reikalų poskyrio vyresniuoju specialistu Linu Karaliumi, parodyto per vieną TV. „Minėtas valstybės tarnautojas teigė, kad nevengia grupinio sekso, taip pat buvo minima, kad L.Karalius organizavo „svingerių“ klubo susitikimus, kuriuose ir pats dalyvaudavo. Turint omenyje, kad ši laida skirta paaugliams ir jaunimui, akibroktu pavadinčiau parodytą interviu, tuo labiau kad šis valstybės tarnautojas buvo filmuojamas Vilniaus savivaldybės patalpose“, – rašo V.Aleknaitė-Abramienė. „Seksas“, *Ekstra*, 2006 m. gegužės 2 d.

²⁷ M. Kundroto, Lietuvos tautinio jaunimo lygos vadovo, pasisakymas. Žr. <http://www.delfi.lt/archive/article.php?id=7606657&categoryID=7&date=1128027600>

²⁸ *Ibid.*

²⁹ Petras Gražulis, cit. iš <http://gayline.miskas.net/article.php?sid=548&mode=thread&order=0&thold=0>

²³ Apie normalizavimą žr. Michael Warner, *The Trouble with Normal: Sex, Politics and the Ethics of Queer Life* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999).

²⁴ Edwards, *op. cit.*, p. 55.

²⁵ Apie tai, kaip apie homoseksualius asmenis kalba Seimo nariai, žr. <http://gayline.miskas.net/article.php?sid=548&mode=thread&order=0&thold=0>

„Mano vyras – gėjus. Žinau, kad moterų, gyvenančių tokioje šeimoje ar to neištėvusių, nepataisomai sužalota dvasia ir suluošintu likimu Lietuvoje – tūkstančiai“, – tikino visuomenėje gerai žinoma bei nuolat aukštuomenės kronikoje drauge su vyru besipuikuojanti moteris³⁰.

Cituotame straipsnyje sekant paramos centrų smurtautojų ir alkoholikų žmonoms pavyzdžiu siūloma kurti tokius centrus ir moterims, gyvenusioms ar gyvenančioms su gėjais, mąstyti apie teisinę bazę tokioms žmonoms ir jų šeimoms apginti. Čia pat propaguojamas sureikšminto moteriškumo absoliutizmas: iš straipsnio aiškėja, kad moters kūnas ir pati moteris tarnauja tik vyro žvilgsniui ir malonumui: „Galiu pasakyti visoms moterims – jei jūs pasirinksite gyvenimą su gėjumi, būsite sunaikintos kaip moterys. Kam reikalingos jūsų krūtys, jei jų nepaglostys vyro ranka?“³¹ Visame straipsnyje ne kartą pasikartoja ir gėjus pedofilo, gėjus tvirkintojo stereotipas. Vyrų gėjai apibūdinami ir kaip vampyrai, geriantys vargšių moterų kraują, ir kaip vagys, atėmę iš savo žmonių jų gyvenimus. Straipsnis baigiasi itin simptomišku sakiniu, teigiančiu, kad vėliau ar anksčiau visuomenė turės „atsakyti ir į klausimą: kaip teisiškai, morališkai apginti teises bei orumą tų žmonių, kurie vertina tradicinę vyro ir moters santuoką?“³²

Šio žiniasklaidos teksto potekstėse jaučiamas didžiulis nerimas dėl subordinuoto gėjų vyriškumo ir tradicinių šeimos bei tautos vertybių. Pasitelkus keistas stereotipų manipuliacijas norima parodyti, kad gėjai – kaip seksualiniai visuomenės pažeidėjai – ne tik gresia tradiciniam vyriškumui bei sureikšmintam moteriškumui, bet ir griaua visuomenės vientisumą. Tik identifikavus šiuos pažeidėjus ir morališkai, teisiškai ar net fiziškai

³⁰ Laima Lavaste, „Nuo tariamos meilės – iki šeimos griuvėsių. Trys moterys išdrįso „Lietuvos rytui“ prabilti apie savo santuokas su gėjais“, *Lietuvos rytas*, 2006 m. birželio 17 d.

³¹ *Ibid.*, p. 7.

³² *Ibid.*, p. 8. Ne kartą straipsnyje apeliuojama ir į vaikus. Teigiama, kad tiesa apie savo tėvus gali sugriauti jų pasaulio supratimą, užmirštant, kad vaikai daug labiau žalojami melo, apsimetinėjimo, pagaliau prievartos.

atskyrus nuo visuomenės, įmanoma iš naujo konsoliduoti visuomenę ir sutvirtinti jos vienybės jausmą³³.

Visuomenėje vyraujanti heteroseksuali vaizduotė, persmelkusi visus aptartus pasisakymus, draudžia bet kokią heteroseksualumo, kaip visaorganizuojančios institucijos, analizę: tvirtai laikydamiesi romantizuotos ir šventos heteroseksualumo sąvokos, kurią sustiprina retorinės stiprios tradicinės šeimos, nekalto vaiko ir gėjų skriaudžiamos moters figūros, mes nepastebime, kaip ši institucionalizuota seksualumo forma tvarko ne tik lyčių santykius, bet ir išsaugo despotiškas seksualines, klasines, rasines ir kitokias hierarchijas³⁴.

• • •

Gilinantį į lyčių politiką, vykstančią hegemoninio ir subordinuoto vyriškumo sąveikoje, paties subordinuoto vyriškumo viduje ir viešojoje politinėje sferoje, išryškėja, kad egocentrinė, bet kartu lanksti hegemoninio vyriškumo forma vyrauja visose šiose srityse. Paradoksalu, bet hegemoninio vyriškumo ideologija persmelkusi net ir subordinuoto vyriškumo šerdį.

Interviu su heteroseksualiais vyrais rodo, kad jie stengiasi atsiriboti nuo subordinuotų arba netikrų vyrų, įsivaizduodami juos kaip *Kitus*. Daugumai homoseksualūs vyrai – tai savotiški kentaurai, moters ir vyro junginys. Interviu su homoseksualiais vyrais ir internetinės diskusijos apie moteriškumą gėjus apžvalga atskleidžia, kad patys gėjai siekia įveiksminti hegemoninio vyriškumo normą ir kartu atmesti tuos, kurie šitos normos neatitinka. „Vyriškų“ gėjų manymu, neatitinkantys normos gėjai yra perdėtai švelnūs, pasižymi moteriškais gestais, aukštu balsu ir pernelyg rūpinasi savo išvaizda (nuo soliariumų ir grožio salonų iki blakstienų ilginimo).

Politikų, kunigų, populiariosios kultūros žvaigždžių pasisakymuose ir spaudos puslapiuose dažnai kartojama, kad visuomenės sveikata priklauso nuo jos gebėjimo palaikyti tradicinę („neiškrypusia“) šeimą su joje

³³ Apie tai, kaip visuomenė brėžia ribas ir atsiriboja nuo tų, kurie neatitinka socialinių normų, žr. David Sibley, *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West* (New York: Routledge, 1995).

³⁴ Apie heteroseksualumą kaip struktūruojančią instituciją žr. Ingraham, *op. cit.*, p. 16.

dominuojančiu hegemoniniu vyriškumu. Homoseksualus vyriškumas čia pateikiamas kaip grėsmė ne tik tokiai šeimai, bet ir moterims bei vaikams. Viešuoju diskursu gėjai stigmatizuojami ir pasmerkiami įvairių rūšių – psichologinei, moralei ir fizinei – atskirčiai.

Viešojoje sferoje vykstančios diskusijos rodo, kad Lietuvoje, kaip ir kitoje valstybėje, tautos ar visuomenės vidinės hierarchijos dažnai brėžiamos remiantis seksualumo, lyties ir klasės kriterijais. Brėžiant jas, mėginama pateisinti seksualinę kontrolę ir represiją (dažniausiai nukreiptą prieš homoseksualius vyrus bei besipriešinančiam moteriškumui priklausančias moteris), patvirtinti hegemoninio vyriškumo galią ir autonomiją.

Populizmo kūnas: sentimentalioji politika, sąmokslų teorijos ir Lietuvos prezidentas kaip performansas¹

Galiausiai populizmą galima geriausiai suvokti kaip kolekciją gana prieštaringų elementų ir „liaudies“ interpeliacijų, kurios yra neutralizuojamos ir artikuliuojamos specifiniu būdu arba kurios tampa skirtingai svarbios tam tikromis aplinkybėmis.

MARK FENSER²

Nėra subjekto, kuris gali laisvai egzistuoti už šių normų arba derėtis dėl jų iš tam tikro atstumo; priešingai, šios normos retroaktyviai kuria subjektą kaip savo pačių efektą.

JUDITH BUTLER³

Konspiracija yra vargingo asmens kognityvinis orientavimasis postmoderniame amžiuje; tai yra totalios vėlyvojo kapitalizmo logikos degradavusi figūra, desperatiška pastanga atspindėti pastarojo sistemą, kurios nesėkmes pabrėžia jos tapimas gryna tema ir turiniu.

FREDRIC JAMESON⁴

¹ Šis straipsnis verstas iš angliškojo varianto, rašyto 2004-ųjų pradžioje, pačiame paksogeito įkarštyje. Straipsnis anglų kalba „The Body of Populism: Sentimental Politics, Conspiracy Theories and the Lithuanian Presidency as a Performance“ išspausdintas žurnale *Nordic Institute for Contemporary Art: Populism*, 2 (2004): 4–6. Nors prezidentinio skandalo baigtis žinoma, jo populistinis kūnas vis dar tebeta baluoja Lietuvos politinėje erdvėje.

² Mark Fenser, *Conspiracy Theories: Secrecy and Power in American Politics* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999), p. 65.

³ Judith Butler, „Critically Queer,“ in Roy Boyne and Ali Rattansi, ed., *Postmodernism and Society* (New York: St. Martin's Press, 1990), p. 22.

⁴ Fredric Jameson, „Cognitive Mapping,“ in Cary Nelson and Lawrence Grossberg, ed., *Marxism and the Interpretation of Culture* (Basingstoke: Macmillan, 1988), p. 356.